

Monika Zińczuk

Kompetencje terapeutyczne nauczyciela warunkiem w zapobieganiu niepowodzeniom szkolnym

Wprowadzenie

Niewłaściwe metody dydaktyczno-wychowawcze, nadmierna liczebność klas, niedostosowany do możliwości intelektualnych i psychofizycznych uczniów program nauczania, podający tok nauczania, „przeładowane wiedzą” podręczniki szkolne, ograniczona indywidualizacja nauczania, niedostateczne wyposażenie w pomoce naukowe, trudne warunki lokalowe, błędy i usterki metodyczne, wychowawcze to niestety ciągle jeszcze codzienność przeciętnej polskiej szkoły. Taka szkoła staje się terenem pierwszych fiask, bolesnych klęsk, życiowych porażek, źródłem przykrości i niepowodzeń uczniów. A przecież niepowodzenia szkolne to także niepowodzenia szkoły¹. Konieczne są więc refleksje dotyczące innej, nowiej, lepszej szkoły. Zdaniem K. Denka „lepszą szkołą, to taką, o której można powiedzieć jako o mądrej, cywilizacyjnie rozwiniętej, o przyjaznym obliczu, skutecznie przeciwdziałającej niepowodzeniom szkolnym, traktującej je jako «pedagogiczne wyzwanie dla współczesności»”². To zadanie spoczywa przede wszystkim na nauczycielach, gdyż od nich w dużej mierze zależy sposób funkcjonowania uczniów i szkoły.

¹ T. Lewowicki, *Niepowodzenia szkolne (typowe ujęcia – uwarunkowania – program pozytywny, czyli pedagogia szkolnego sukcesu)*, [w:] *Niepowodzenia szkolne*, J. Łysek (red.), Kraków 1998, s. 35.

² K. Denek, *O wyższą efektywność procesu kształcenia i jego lepszą jakość*, [w:] *Teoria i praktyka kształcenia w dialogu i perspektywie*, A. Karpińska (red.), Białystok 2002, s. 19; A. Karpińska, *Drugoroczność. Pedagogiczne wyzwanie dla współczesności*, Białystok 1999.

Szeroki wachlarz priorytetów w dziedzinie edukacji wyzna-czyła integracja Polski z Unią Europejską. W swojej pracy chciała-bym dokonać próby scalenia dwóch ważnych moim zdaniem postula-tów, które dotyczą nowego modelu nauczyciela oraz przeciwdziałania niepowodzeniom szkolnym uczniów³. Czyniąc oba zasadnicze problemy nowoczesnej szkoły przedmiotem moich rozważań, dokonam prezen-tacji sylwetki nauczyciela–terapeuty, jego podstawowych zadań i roli ujmując je w zakres kompetencji terapeutycznych.

Wokół pojęcia „kompetencje”

Kompetencja to zdolność wykorzystywania przez człowieka własnej wiedzy, umiejętności oraz cech osobowości do osiągnięcia zadań i celów związanych z zajmowanym stanowiskiem pracy. W ujęciu słowniko-wym słowo kompetencja (łac. *competentia* = odpowiedniość, zgodność, uprawnienia do działania) oznacza zakres pełnomocnictw i upraw-nień, zakres czyjejs wiedzy, umiejętności, odpowiedzialności⁴. SŁOW-NIK JĘZYKA POLSKIEGO definiuje kompetencje jako: „formalny zakres uprawnień do jakiegoś działania, zwykle sprawowania władzy pełno-mocnictwa” oraz „odpowiedni zakres wiedzy i umiejętności, fachowość, umiejętność znania się na rzeczy”⁵. I. Woźniak trafnie zauważa, że w języku polskim termin kompetencje oznaczał do tej pory „posiadanie uprawnień do podejmowania decyzji lub zajmowania się daną sprawą”, tymczasem w języku angielskim słowo *competence* oznacza posiadanie umiejętności, talentu i zdolności do wykonywania określonej pracy czy też zajmowania eksponowanej pozycji zawodowej⁶. Zdaniem M. Cze-repaniak-Walczak kompetencja to „szczególna właściwość, wyrażająca się w demonstrowaniu na wyznaczonym przez społeczne standardy poziomie, umiejętności adekwatnego zachowania się, w świadomości potrzeby i konsekwencji takiego właśnie zachowania oraz w przyjmo-

³ Cz. Banach, A. Rajkiewicz, *Najpilniejsze problemy do rozwiązania w systemie edukacji w latach 2004-2015*, „Nowa Szkoła”, 2004, nr 1.

⁴ *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1980, s. 372.

⁵ *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1996, s. 398.

⁶ I. Woźniak, *Standard kwalifikacji zawodowych jako łącznik między wymaga-niami rynku pracy a edukacją zawodową*, [w:] *Standardy kwalifikacji zawodowych i standardy edukacyjne. Relacje – modele – aplikacje*, S. M. Kwiatkowski, I. Woźniak (red.), Warszawa 2002, s. 28.

waniu na siebie odpowiedzialności za nie”⁷. Według W. Okonia kompetencja oznacza w pedagogice zdolność do osobistej samorealizacji, zdolność do określonych obszarów zadań⁸. Osoba kompetentna efektywnie radzi sobie w danym zakresie, wykorzystując wiedzę teoretyczną, własne umiejętności i sprawności, odczuwa potrzebę danego zachowania i jest świadoma jego konsekwencji. Zatem kompetencje nauczycielskie to struktura poznawcza złożona z umiejętności, wiedzy, dyspozycji i postaw nauczycieli niezbędnych dla skutecznej realizacji zadań wynikających z określonej koncepcji edukacyjnej⁹.

Terapia pedagogiczna w zapobieganiu niepowodzeniom szkolnym

Jednym z podstawowych środków zapobiegania i zwalczania niepowodzeń szkolnych jest terapia pedagogiczna określana jako: „oddziaływanie za pomocą środków pedagogicznych (wychowawczych i dydaktycznych) na przyczyny i przejawy trudności dzieci w uczeniu się, mające na celu wyeliminowanie niepowodzeń szkolnych oraz ich ujemnych konsekwencji”¹⁰. Tak rozumiana terapia pedagogiczna polega na wywoływaniu zamierzonych pozytywnych zmian w strukturze wiedzy i umiejętności szkolnych. Terapia pedagogiczna w węższym znaczeniu to działalność zmierzająca do usunięcia niepowodzeń szkolnych. Szersze pojęcie obejmuje działania w kierunku bezpośredniego usuwania przyczyn niepowodzeń szkolnych, wyrównywania braków w wiadomościach i umiejętnościach jak również odbudowywania motywacji do uczenia się¹¹.

Traktując terapię pedagogiczną jako swoiste panaceum na niepowodzenia szkolne warto wspomnieć, iż słowo terapia pochodzi od greckiego terminu *therapeia* i oznacza *leczenie*. Zatem terapia to działal-

⁷ M. Czerepaniak-Walczak, *Aspekty i źródła profesjonalnych refleksji nauczyciela*, Toruń 1997, s. 87-88; idem, *Refleksja krytyczna i jej miejsce w dyskusji nad reformowaniem oświaty*, „Rocznik Pedagogiczny”, t. 20.

⁸ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1996, s. 129.

⁹ E. Goźlińska, F. Szlosek, *Podręczny słownik nauczyciela kształcenia zawodowego*, Radom 1997, s. 52

¹⁰ I. Czajkowska, K. Herda, *Zajęcia korekcyjno-kompensacyjne w szkole*, Warszawa 1989, s. 50.

¹¹ J. Lausch-Żuk, *Istota terapii pedagogicznej*, [w:] *Terapia pedagogiczna dzieci w młodszym wieku szkolnym*, M. Burtowy, A. Twardowski (red.), Kalisz 1996, s. 46.

ność lecznicza, naprawcza. Przywraca dobry stan zdrowia i samopoczucie, prawidłowe funkcjonowanie organizmu, sprawność fizyczną i psychiczną oraz właściwe przystosowanie społeczne. Ścisły związek terapii z medycyną warunkuje jej podział ze względu na kierunek oddziaływań wyodrębniając terapię przyczynową oraz objawową. Terapeuta poprzez postępowanie przyczynowe, czyli poszukiwanie przyczyn niepowodzeń dziecka, usuwa ich podstawowe źródło, a przez postępowanie objawowe likwiduje skutki ujawniające się symptomatycznie dla konkretnego problemu i jego konsekwencji. W efekcie doprowadza ucznia z trudnościami w uczeniu się i zachowaniu do dostępnej dla niego normy¹².

Dziecko z trudnościami w uczeniu się niestety częściej jest postrzegane w kategorii problemu zamiast wyzwania¹³. Wynika to z faktu, iż zaliczane jest ono w poczet uczniów o prawidłowym rozwoju psychoruchowym, a w związku z tym uczęszcza do powszechnej szkoły podstawowej na równych prawach ze wszystkimi dziećmi. Wobec wszystkich uczniów egzekwowane są te same wiadomości i umiejętności, obowiązuje jednolity system wymagań. W konsekwencji pogłębiają się zaburzenia rozwoju, rosną niepowodzenia szkolne. Dochodzi do paradoksalnej sytuacji – dzieci z trudnościami w uczeniu się, które powinny być otoczone specjalną opieką pedagogiczną, w rzeczywistości są traktowane gorzej od swych niemających niepowodzeń rówieśników. Nauczyciele wadliwie interpretując przyczyny trudności w nauce pracują z dzieckiem niewłaściwie. Uczniowie z niepowodzeniami w nauce są szczególnie narażeni na negatywne, represyjne i niesprawiedliwe traktowanie. Nauczyciele wzmacniają słabe strony dziecka, zawstydzają je i poniżają, porównują z lepiej uczącymi się rówieśnikami, okazują mu jawną niechęć, używają krzywdzących określeń. Takie postępowanie nauczyciele ma charakter „zachowań stygmatyzujących”¹⁴, ponieważ naznaczają one dziecko jako kogoś gorszego. W dużej mierze składa się na to niedostateczna świadomość problemów uczniów, nieznajomość i niezrozumienie ich trudności, znacznie obniżając skuteczność działania, a także trafność doboru opieki i pomocy specjalistycznej zarówno w szkole, jak i poza nią.

¹² Por.: *Edukacja terapeutyczna*, J. Jastrząb (red.), Toruń 2002, s. 21.

¹³ M. Iwanowska, M. Kazimierowicz, *Uczeń z trudnościami – problem czy wyzwanie?*, „Nowa Szkoła” 2004, nr 4.

¹⁴ A. Twardowski, *Charakterystyka dzieci z trudnościami w uczeniu się*, [w:] *Terapia pedagogiczna dzieci...*, op. cit., s. 12.

Zreformowana szkoła coraz więcej uwagi poświęca uczniom ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi¹⁵. Zmieniło się również podejście do ucznia ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się¹⁶. Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z 7 stycznia 2003 roku w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach – w szkołach powinna być organizowana i udzielana uczniom, ich rodzicom oraz nauczycielom pomoc psychologiczno-pedagogiczna. Celem pomocy udzielanej uczniom jest „wspomaganie ich rozwoju psychicznego i efektywności uczenia się, w szczególności przez korygowanie odchyłeń od normy, wyrównywanie i korygowanie braków w opanowaniu programu nauczania oraz eliminowanie przyczyn i przejawów zaburzeń”¹⁷. Zdaniem M. Strzyżewskiej specyfika pracy nauczycieli z dziećmi ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi zmusza do szukania i doskonalenia tych kompetencji, które sprzyjają rewalidacji, zaś głównym celem rewalidacji jest doprowadzenie do najpełniejszego, wszechstronnego rozwoju i samodzielności¹⁸. Pomocy powinien udzielać odpowiednio przygotowany nauczyciel-terapeuta poprzez organizowanie pracy korekcyjno-kompensacyjnej i wyrównawczej¹⁹ na zajęciach terapeutycznych.

¹⁵ Według M. Bogdanowicz w zakresie specjalnych potrzeb edukacyjnych mieszczą się zarówno potrzeby dzieci wybitnie uzdolnionych, upośledzonych umysłowo, jak i dzieci ze specyficznymi potrzebami w uczeniu się.

¹⁶ O specyficznych trudnościach w uczeniu się mówimy wówczas, gdy zakres trudności zadań przekracza możliwości dziecka. Definiując szerzej, są to różnorodne rodzaje zaburzeń, manifestujące się istotnymi odchyleniami w nabywaniu umiejętności i wykorzystywaniu ich, a dotyczące mówienia, czytania, pisania i dokonywania operacji matematycznych. (National Joint Committee for Learning Disabilities, USA, 1981)

¹⁷ B. Kaja, *Zarys terapii dziecka*, Bydgoszcz 1995, s. 124.

¹⁸ M. Strzyżewska, *Kompetencje nauczycieli uczących dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, [w:] *Kompetencje nauczyciela-wychowawcy*, K. Ferencz, E. Koziół (red.), Zielona Góra 2002, s. 54-55.

¹⁹ Wokół terminu „terapia pedagogiczna” oscylują następujące pojęcia: kompensacja (wyrównywanie, uzupełnianie braków), korekcja (poprawa działania zaburzonych obszarów), reedukacja (termin o szerszym zasięgu pojęciowym, obejmujący czynności korekcyjne, kompensacyjne oraz zajęcia terapeutyczne) – oraz pochodne od tych pojęć nazwy działań usuwających zaburzenia, czyli: ćwiczenia korekcyjno-kompensacyjne, ćwiczenia korekcyjno-wyrównawcze, praca dydaktyczno-wyrównawcza, ćwiczenia reedukacyjne. Wymienione terminy, choć niejednoznaczne w swej treści, mogą być traktowane jako terminy synonimiczne. Por.: B. Zakrzewska, *Trudności w czytaniu i pisaniu. Modele ćwiczeń*, Warszawa 1996, s. 40.

Kompetencje terapeutyczne nauczyciela

Obecnie w świetle nowych tendencji w systemie edukacji, gdy pojawiły się nowe aspiracje społeczne, zmienił się poziom oczekiwań i wymagań względem szkoły; inaczej pojmuje się także rolę nauczyciela. Przeobrażenia w systemie edukacji wymuszają również zmiany wymagań stawianych nauczycielom. Nauczyciela winno widzieć się jako kreatora i promotora zmian nie tylko w przedmiocie projektowania dydaktycznego, ale także w formułowaniu pewnej perspektywy edukacyjnej. Nie wystarcza już, by nauczyciel wyłącznie kształcił i wychowywał. Funkcje nauczyciela wciąż się rozrastają. Wydłuża się w związku z tym lista jego kompetencji.

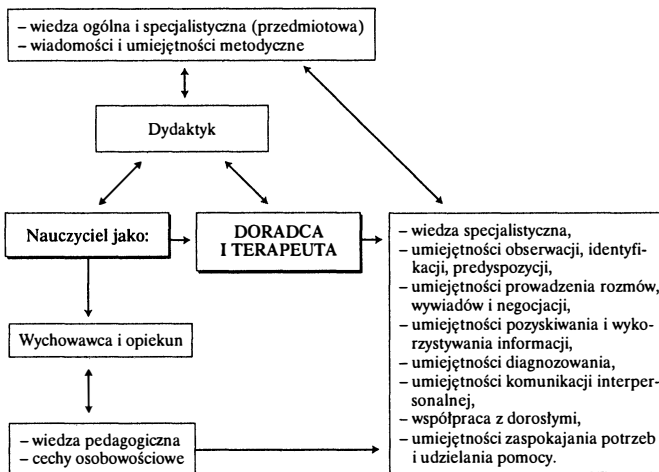
Zdaniem D. K. Marzec wśród głównych cech współczesnego nauczyciela wymienić należy: tolerancję, szeroki kontakt interpersonalny z uczniem oraz jego środowiskiem, otwartość na problemy społeczne, inwencję twórczą pomocną przy rozwiązywaniu problemów ucznia, a także, co podkreślam szczególnie „wszechstronne przygotowanie nauczyciela–wychowawcy do roli diagnostyka–terapeuty wspierającego rodziców i opiekunów, a zarazem pełniącego rolę nieformalnego przyjaciela wychowanka”²⁰.

Obok tradycyjnych funkcji – dydaktyka i wychowawcy pojawiają się funkcje nowe – wyznaczające także nowe obszary działania, a są to: nauczyciel doradca i nauczyciel terapeuta²¹.

W prezentowanych rozważaniach uwagę swoją koncentruję jedynie na sylwetce nauczyciela–terapeuty. „Terapeuta staje się podmiotem działania w zakresie otaczania ucznia szczególną troską i udziela mu koniecznej pomocy w różnych zakresach, stosując różne kroki swojego postępowania: inicjuje początek sytuacji mających przynieść pożądany skutek, wspiera w samodzielnym rozwiązywaniu problemów, dotrzymuje kroku postępując z tą samą szybkością, podąża przez nieznaczące

²⁰ D. K. Marzec, *Nauczyciel – wychowawca w zintegrowanej Europie*, [w:] *Model nauczyciela – wychowawcy w zintegrowanej Europie*, S. Badora, D. Marzec (red.), Częstochowa 1994/95, s. 28.

²¹ Por.: R. Kwiecińska, Z. Kwieciński, *Ukryty program kształcenia nauczycieli w okresie szybkich przemian. Problematyka, hipotezy, ilustracje z badań*, [w:] *Rozwój nauczyciela w okresie transformacji*, W. Prokopiuk (red.), Białystok 1998, s. 21; J. Jastrząb, *Diagnoza nauczycielska w edukacji wczesnoszkolnej*, „Wychowanie na co dzień” 2003, nr 9.

Schemat 1. Model współczesnego nauczyciela²²

pozostawanie w tyle, kontroluje i ocenia przebieg całego procesu, chroni przed nieprawidłowościami”²³.

Z badań przeprowadzonych przez M. Ganczarską²⁴ w 2002 r. wśród studentów kierunku: terapia pedagogiczna z pedagogiką specjalną wynika, że sylwetka modelowa terapeuty jest wielowymiarowa. Opisuując model wykwalifikowanego, kompetentnego terapeuty aż 76,6% badanych posłużyło się terminem „profesjonalista”. Inny aspekt modelu pedagoga-terapeuty widoczny był w wypowiedziach ponad połowy badanych (58,6%), którzy uznali, że wykwalifikowany i kompetentny terapeuta to „osoba skuteczna w udzielaniu pomocy i dawaniu porad”. Niemal trzecia część respondentów (31,5%) zwróciła uwagę na wysokie morale osoby pracującej w zawodzie pedagoga-terapeuty, a nieco mniej (29,7%) wskazało na specyficzne właściwości pedagoga podejmującego się prowadzić terapię. Tym samym sylwetka modelowa pedagoga-terapeuty została uzupełniona o kolejne dwa wymiary: etyczny i osobowościowy.

²² *Edukacja terapeutyczna...*, op. cit., s. 97.

²³ J. Jastrzęb, *Diagnoza nauczycielska...*, op. cit., s. 15.

²⁴ Szerzej na ten temat: M. Ganczarska, *Kwalifikacje, kompetencje i obawy przyszłych pedagogów – terapeutów*, [w:] *Pedagog – terapeuta XXI wieku*, M. Ganczarska (red.), Opole 2002, s. 58-61.

Źródeł terapeutycznych kompetencji nauczyciela poszukiwać należy w założeniach psychologii humanistycznej. W stosunku do typu nauczyciela promowanego przez kierunek humanistyczny, G. D. Fenstermacher i J. F. Soltis²⁵ używają metafory „ogrodnik”²⁶. Kluczowym punktem w programie edukacyjnym nauczyciela „ogrodnika”, zwolennika podejścia terapeutycznego jest „wchodzenie w prawdziwe, głębokie i autentyczne związki z dzieckiem i udzielenie mu psychologicznego wsparcia”²⁷. Jest to czytelne nawiązanie do poglądów C. Rogersa, który zakładał, że proces rozwojowy człowieka jest procesem samo-realizacji jednostki – „Jeśli daną osobę akceptuje się i ceni, osoba ta zazwyczaj zaczyna nabierać bardziej pozytywnego stosunku do samej siebie. [...] Wystąpienie takich tendencji, będących niejako odwzajemnieniem podejścia terapeuty oznacza, że dana osoba znacznie skuteczniej sprzyjać będzie własnemu rozwojowi”²⁸. C. Rogers przedstawiając swoją filozofię edukacji, nakreślił również model nauczyciela humanistycznego – terapeuty, wyróżniając jego następujące cechy: wysokie kompetencje, autentyczność, zaufanie, empatyczne zrozumienie. Kompetencje odnoszą się głównie do umiejętności trafnego postrzegania uczniów i udzielania im pomocy. Autentyczność odzwierciedla stopień, w jakim nauczyciele są uczciwi w stosunkach z uczniami. Zaufanie oznacza wiarę w możliwości samorealizacyjne uczniów. Empatyczne zrozumienie to wrażliwość na czyjeś uczucia, motywy, postawy, wartości i uświadamianie ich sobie; to umiejętność widzenia świata oczami uczniów²⁹.

A. Nalaskowski twierdzi, że kompetencje to „rozległy obszar doświadczeń, wiedzy, możliwości tworzenia i nade wszystko wiedzy, której nie jest w stanie zastąpić elokwencja”³⁰. Kompetentny nauczyciel w nowej zreformowanej szkole to „człowiek posiadający odpowied-

²⁵ Za: H. Mizerek, *W kręgu współczesnych sporów o model nauczyciela*, [w:] *Z problematyki zawodu nauczyciela*, L. Hurlo (red.), Warszawa 1998, s. 42.

²⁶ Szerzej o metaforze szkoły jako ogrodu: D. Tuohy, *Dusza szkoły*, Warszawa 2002, s. 70-81.

²⁷ H. Mizerek, *W kręgu współczesnych sporów...*, op. cit., s. 42.

²⁸ C. Rogers, *Zasady podejścia skoncentrowanego na osobie*, Colloquia Communia, 1987, 1-20, s. 52, cyt. za: H. Mizerek, *W kręgu współczesnych sporów...*, op. cit., s. 43.

²⁹ W. Strykowski, *Szkoła współczesna i zachodzące w niej procesy*, [w:] *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*, W. Strykowski, J. Strykowska, J. Pielachowski (red.), Poznań 2003, s. 41.

³⁰ A. Nalaskowski, *Pułapki edukacyjnej demokracji*, [w:] *Szkoła: edukacja – dialog – partnerstwo*, J. Kropiwnicki (red.), Jelenia Góra 1998, s. 40.

nie przygotowanie pedagogiczne i psychologiczne, który jest doradcą i osobą wspomagającą rozwój konkretnej jednostki”³¹. Zdaniem M. Pioch-Pietuch „kompetencje nauczyciela–terapeuty pedagogicznego to: wiedza, umiejętności w przekazywaniu tej wiedzy i predyspozycje psychiczne”³².

Wiedza pedagoga – terapeuty powinna być funkcjonalna, warunkująca skuteczną organizację pracy terapeutycznej oraz potrzeby i możliwości dziecka. Powinna to być wiedza dotycząca psychologicznych i pedagogicznych aspektów kształtowania osobowości dziecka, wyjaśniania mechanizmów powstawania i zaspokajania potrzeb, prawidłowości rozwoju intelektualnego, psychicznego i społecznego, wiedza o zaburzeniach, które utrudniają lub wręcz uniemożliwiają realizację programu nauczania. Nauczyciel–terapeuta powinien być zatem wyposażony w: znajomość metod i zasad terapii pedagogicznej, wiedzę dotyczącą warsztatu pracy terapeuty pedagogicznego (pomoce dydaktyczne, dokumentacja, teksty służące diagnozie pedagogicznej), umiejętności wstępnego diagnozowania i planowania terapii, nawiązywania efektywnej współpracy z dzieckiem, motywowania go, obserwacji, wszechstronnego wykorzystania pomocy dydaktycznych, właściwej realizacji programu terapeutycznego. Aby terapia była skuteczna, terapeuta musi posiadać umiejętność odkrywania tego, co się dzieje z dzieckiem, na czym polega problem, co się na niego składa i co prawdopodobnie w największym stopniu pomoże w jego rozwiązaniu³³.

Za główną regułę postępowania w terapii przyjmuje się znaną zasadę medyczną – *primum non nocere*, co znaczy: po pierwsze nie szkodzić. Podczas pracy terapeutycznej z dzieckiem – nie ośmieszać, nie dyskwalifikować, nie karać za to, co nie stanowi jego winy, nie pogłębiać istniejących zaburzeń, nie przyczyniać się do powstawania nowych. Niezmiernie ważne w całym procesie dydaktyczno-wychowawczym, a szczególnie w terapii jest eliminowanie i zapobieganie sytuacjom stresującym, tworzenie klimatu życzliwości i zaufania, w którym dziecko czułoby się dobrze, a także wyzwalanie aktywności i zachęcanie do pokonywania własnych słabości.

³¹ D. Krzywoń, *Kompetencje nauczyciela w zreformowanej szkole*, [w:] *Kompetencje nauczycieli w reformowanej szkole*, M. T. Michalewska, P. Kowalik (red.), Katowice 2003, s. 34.

³² U. M. Pioch-Pietuch, *Nauczyciel – terapeuta: podstawowe zadania i organizacja pracy indywidualnej z dzieckiem*, [w:] *Dziecko – Nauczyciel – Rodzic. Konteksty edukacyjne*, R. Piwowski (red.), Białystok – Warszawa 2003, s. 266.

³³ Por.: J. A. Kottler, *Skuteczny terapeuta*, Gdańsk 2003, s. 110.

Nauczyciel–terapeuta musi pamiętać o maksymalnej indywidualizacji stawianych wymagań, dobieranych metod i środków oddziaływania, czasu trwania zajęć, tempa pracy. Bardzo ważne jest zaspokojenie potrzeby sukcesu dziecka poprzez stwarzanie sytuacji dających okazję do jego zadowolenia, doświadczenia radości z osiągnięć w pracy.

Nie bez znaczenia w pracy terapeutycznej z dzieckiem jest postawa nauczyciela. Poprzez całkowitą akceptację, atmosferę pełnej życzliwości, częste wzmocnienia eksponujące cechy pozytywne terapeuta tworzy więź emocjonalną z uczniem potrzebującym jego pomocy i opieki. Odpowiedzialność, rzetelność, wyrozumiałość, cierpliwość, konsekwencja w działaniu to cechy charakteru, których nie może być pozbawiony nauczyciel prowadzący zajęcia terapeutyczne.

Ważnym elementem pracy terapeutycznej ukierunkowanej na dziecko jest współpraca z jego rodzicami. Rola nauczyciela–doradcy w pełni znajduje tu swoje zastosowanie. Celem rozmów i współpracy terapeuty z opiekunami dziecka powinno być: przedstawienie i poznanie sytuacji danego dziecka, określenie przyczyn ewentualnych jego trudności i problemów, poszukiwanie dróg rozwiązania określonych trudności, ustalenie strategii postępowania z dzieckiem, podjęcie i prowadzenie jednolitej linii wychowawczej i edukacyjnej w domu i w szkole. Efektem z kolei takiego kompleksowego działania powinna być poprawa sytuacji dziecka.

Korzystając z umiejętności terapeutycznych nauczyciel powinien pomóc uczniowi w zrozumieniu i wyjaśnieniu jego problemów i trudności. Trzeba zachować cierpliwość, kiedy uczeń zmagają się ze swoimi problemami. Czasem rozwiązania są dla nauczyciela oczywiste, ale warto czekać aż uczeń znajdzie je sam. Sztuka polega na tym, żeby stworzyć warunki ułatwiające ten proces³⁴. Zadaniem terapeuty jest zastosowanie „takich strategii interwencji, które sprawią, że terapia będzie prosta (...), interesująca i skuteczna”³⁵.

Umiejętności terapeutyczne, które można zaliczyć do podstawowych elementów kompetencji nauczyciela to³⁶:

- umiejętność dostrzegania i rozpoznawania emocji ucznia,
- umiejętność empatycznego rozumienia i asertywności,
- umiejętność dostrzegania i spełniania potrzeb ucznia,

³⁴ G. King, *Umiejętności terapeutyczne nauczyciela*, Gdańsk 2003, s. 71.

³⁵ J. A. Heaton, *Podstawy umiejętności terapeutycznych*, Gdańsk 2003, s. 112.

³⁶ Por.: I. Rudek, *Poznanie ucznia i diagnozowanie wychowawcze jako konieczne umiejętności nauczyciela*, [w:] *Kompetencje nauczyciela-wychowawcy...*, op. cit., s. 131.

- umiejętność dostrzegania mocnych stron ucznia,
- umiejętność efektywnego komunikowania się, dialogu,
- umiejętność pełnej akceptacji ucznia,
- umiejętność wspierania, wzmacniania i pobudzania ucznia,
- umiejętność rozwiązywania konfliktów,
- umiejętność wywierania wpływu na innych,
- umiejętność pomagania,
- umiejętność współpracy i współdziałania,

Nauczyciel–terapeuta dobrze i profesjonalnie przygotowany musi umieć: odkrywać i diagnozować źródła niepowodzeń, rozpoznawać i korygować drobne odchylenia i deficyty rozwojowe, kompensować stwierdzone niedobory, stosować działania naprawcze, prognozować o dalszych losach ucznia, projektować profilaktykę chroniąc przed powrotem do problemu lub wzmacniać pozytywny efekt, wyrównywać luki w wiadomościach i umiejętnościach szkolnych, monitorować, stymulować i promować prawidłowy rozwój dziecka.

Ziarno niepokoju...

Powyżej zamieszczony został model pożądanego nauczyciela –terapeuty. Co jednak stanie się w klasie szkolnej, gdy na pierwsze miejsce wśród szeregu licznych kompetencji nauczyciela z absolutną przewagą, dominującą jednostronnością i wyraźnie zaakcentowaną skrajnością wysuną się kompetencje terapeutyczne? B. Niemierko przestrzega przed modelem „czulego terapeuty”, opisując jego sylwetkę następująco: „Gotów jest poświęcić wszystkie lekcje i cały swój wolny czas na wysłuchiwanie uczniów, wyświechtanie przyczyn trudności, jakie przeżywają i projektowanie dróg ich przezwyciężania. Chce być dla uczniów nie tylko nauczycielem, lecz także ojcem, matką, przyjacielem, kolegą i jedynym wzorem. «Nauczanie jak żyć» jest jego specjalnością bez względu na to, jaką nazwę nosi przedmiot szkolny. Doradza, przynosi książki, wyświetla filmy, wysłuchuje zwierzeń. Młodzież darzy go uwielbieniem i wiernie naśladuje, choć czasem wydaje się, że to on właśnie naśladuje myślenie, mówienie, zwyczaje i ubiór młodzieży. Terapia doraźnie pomaga, ale problemy mnożą się i czas przeznaczony na przedmiot szkolny ucieka. Przeciwnicy, jakich w gronie pedagogicznym nauczycielowi – terapeutcie nie brak, mają mu za złe nie tylko zaniedbania dydaktyczne, ale i trudności pracy z jego wychowankami. Oczekują oni bowiem od innych nauczycieli czulej opieki, a są przy tym

mocno wybredni w wyborze kolejnego mistrza”³⁷. Sylwetka nauczyciela z taką „czułością” zapewne nikomu nie wyszłaby na dobre, a szkoły z tak „staranną” opieką zamieniałyby się powoli w masowe „pokoje zwierzeń”, źle pojęte partnerstwo i przykłady pedagogicznej porażki i bezsilności.

Horyzont nadziei...

W kształceniu nauczycieli występuje rozbieżność między przygotowaniem teoretycznym i praktycznym. Większy nacisk kładzie się na dziedzinę „wiedzy” niż „bycia”³⁸. Studentów pedagogiki nikt nie uczy „jak być ludźmi”. Ignorujemy rozwój uczuć i emocji. Tymczasem w ujęciu C. Rogersa terapeuta musi być autentyczny, być sobą, nie grać³⁹.

Polskiej szkole brakuje nauczycieli znających „przepis na sukces pedagogiczny”. W poszukiwaniu inspiracji do określenia koncepcji standardów kompetencji pedagogicznych warto sięgnąć do francuskich oczekiwań wobec nauczycieli. Propozycją mogą być następujące zasady pedagogicznego działania i postaw w pracy:

- „Tolerancja – aby akcentować każde dziecko i jego inność, aby uczyć akceptować innych, aby otworzyć się ku innym ludziom i budować z innymi dla służby innych;
- **Nadzieja** – którą trzeba budzić w każdym dziecku, gdyż ono po prostu istnieje, jest tutaj, trzeba mu pomóc zbudować własną wizję świata i wspomóc jego rozwój zgodnie z jego zdolnościami i potrzebami;
- **Cierpliwość** – wszystko wymaga czasu, efekty będą na końcu; nauczyć się słuchać, zachęcać, aby dać dziecku późniejszą szansę raczej w życiu niż w zawodzie;
- **Zaufanie** – to podstawowa wartość w szkole; to zaufanie do siebie samego, we własne umiejętności i zaufanie do dzieci, to wiara w przyszłość;
- **Wytrwałość** – nic się nie osiąga bez wysiłku, trzeba rozbudzać w uczniach bardzo mocne motywacje”⁴⁰.

³⁷ B. Niemierko, *Między oceną szkolną a dydaktyką*, Warszawa 2001, s. 51.

³⁸ D. Fontana, *Psychologia dla nauczycieli*, Poznań 1998, s. 342.

³⁹ Za: B. Matyjas, *Koncepcja opiekuna – wychowawcy w ujęciu wybranych pedagogów*, [w:] *Model nauczyciela – wychowawcy...*, op. cit., s. 218.

⁴⁰ E. Perzycka, J. Nowotniak, *O standardach kompetencji zawodowych nauczycieli. Edukacyjne dyskursy*, Szczecin 2001, s. 3.

Wymienione zasady w moim przekonaniu składają się na „trzon” kompetencji terapeutycznych. Muszą to być umiejętności, które są połączeniem profesjonalizmu, samodzielności, refleksji i odpowiedzialności.

Oto kilka składników kompetencji terapeutycznych nauczyciela:

- wszelką działalność terapeutyczną należy rozpocząć od rozpoznania potrzeb poszczególnych uczniów;
- należy dążyć do tego, aby opieka i terapia sprzyjająca prawidłowemu rozwojowi była ciągła i systematyczna;
- likwidowaniu czynników niepożądanych, powinno towarzyszyć pobudzanie do aktywności i twórczości uczniów;
- działalność terapeutyczna powinna być elastyczna, modyfikowana w zależności od zaistniałych warunków i sytuacji;
- nauczyciel – terapeuta musi odnosić się w sposób życzliwy i taktowny do podopiecznych, ze zrozumieniem ich trudności i kłopotów;
- nauczyciel – terapeuta powinien szukać w środowisku (rodziców, nauczycieli, poradni pedagogiczno-psychologicznych, specjalistów, itp.) wsparcia, pomocy i rady.

Nadzieją wydaje się wprowadzenie do programu kształcenia kandydatów na nauczycieli poszerzonych treści terapii pedagogicznej ze szczególnym uwzględnieniem praktycznych umiejętności różnych form terapii i psychoterapii.

Konkluzje

Do spojrzenia na terapeutyczne kompetencje nauczyciela prowokuje „pedagogia powodzenia szkolnego”⁴¹, a więc refleksja o edukacji i zarazem praktyka oświatowa, ukierunkowana na dążenie do szkolnego sukcesu, rozumianego nie tylko jako osiągnięcia w opanowaniu wiadomości i umiejętności typowo szkolnych, ale głównie osiągnięcia w rozwoju osobowości dzieci w zakresie wszystkich obszarów określonych w celach edukacji⁴².

Rola nauczyciela – terapeuty, obok dydaktyka i wychowawcy nie stanowi absolutnego *novum*, ale nabiera równorzędnego znaczenia z dotychczasowymi dobrze już ukorzenionymi w metodyce i merytorycznym kształceniu kadry pedagogicznej. Ta rola wymaga specjalistycznych

⁴¹ *Ku pedagogii pogranicza*, Z. Kwieciński, L. Witkowski (red.), Toruń 1991.

⁴² A. Karpińska, *Niepowodzenia szkolne jako kategoria edukacyjnego dialogu*, [w:] *Edukacja w dialogu i reformie*, A. Karpińska (red.), Białystok 2002, s. 148.

umiejętności powiązanych z interdyscyplinarną wiedzą. Ich poziom i stopień realizacji zależy od tego, kim jest nauczyciel jako doradca, terapeuta, jaki posiada wzorzec własny tych funkcji i w jakim stopniu identyfikuje się z nimi⁴³. Zdobyć przez nauczyciela koniecznych kompetencji umożliwiających występowanie w roli terapeuty okazuje się istotnym celem kształcenia⁴⁴.

Zamiast zakończenia...

Warto przytoczyć słowa Cz. Kupisiewicza: „Wiele danych wskazuje, że bliski już wiek XXI będzie wiekiem kompetencji. W związku z tym wzrośnie zapotrzebowanie na ludzi o wysokich i równocześnie wielorakich kwalifikacjach. Aby ich wykształcić, trzeba znacznie podnieść poziom szkolnej edukacji. Bez zasadniczego obniżenia obecnego zakresu niepowodzeń szkolnych, tych celów osiągnąć się nie da. Walka z tym zjawiskiem stanowi zatem wyzwanie dla Europy jutra oraz czynnik przesądający o dalszym rozwoju demokracji”⁴⁵.

Czy właśnie trwa wiek kompetencji? Czy kompetencje terapeutyczne zdążyły już wpisać się w nurt priorytetowych celów kształcenia? Czy potrafimy zapobiegać niepowodzeniom szkolnym? Te pytania pozostawiam otwarte zachęcając do refleksji i dyskusji.

⁴³ J. Jastrząb, *Diagnoza nauczycielska...*, op. cit., s. 15

⁴⁴ Por.: A. Cichocki, *Terapia pedagogiczna u progu reformy edukacyjnej*, „Biuletyn Stowarzyszenia Terapeutów Pedagogicznych” 2001, nr 1.

⁴⁵ Cyt. za A. Karpińska, *Drugoroczność – pedagogiczne wyzwanie dla współczesności*, Białystok 1999, s. 147.